

КОНКРЕТНО-НАУКОВИЙ РІВЕНЬ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ ДО РОЗКРИТТЯ ПРОБЛЕМИ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗАПОБІГАННЯ І ПОДОЛАННЯ БАР'ЄРІВ У МАЙБУТЬОГО ВЧИТЕЛЯ*Глазкова Ірина Яківна,**доцент, кандидат педагогічних наук,**докторант кафедри теорії та методики професійної освіти**Харківського національного**педагогічного університету імені Г. Сковороди*

Постановка проблеми. Створення цілісної наукової системи вивчення бар'єру як феномену навчального процесу, і, відповідно, компетентності запобігання і подолання бар'єрів майбутнього вчителя у його професійній діяльності, передбачає вибір теоретико-методологічних стратегій дослідження. Як зазначають дослідники, питання методології досить складне, оскільки в сучасній науковій літературі немає конкретних алгоритмів розкриття основних положень тієї або іншої проблеми, що досліджується.

Аналіз досліджень і публікацій. У межах нашого дослідження, виходимо з того, що методологія – це вихідні положення, реалізація яких є в основі здійснення теоретичної й практичної діяльності людини (В. Буряк, Ф. Василюк, М. Данилов, Н. Кушнарєнко, В. Лозова, М. Скяткін, В. Шейко та інші), а методологія педагогіки – це учення про педагогічні знання, процеси його здобування, способи пояснення (створення концепції) та практичного застосування з метою перетворення або вдосконалення педагогічної системи (В. Загвязинський, Р. Стаханов).

Аналіз різного роду досліджень показав, що низка вчених (М. Васильєва, Н. Гузій, Т. Рогова), обґрунтовуючи методологічні орієнтири дослідження, вважає за доцільне орієнтуватися на вихідні положення наукознавства, сформульовані В. Краєвським і Е. Юдіним, щодо існування таких методологічних рівнів та джерел дослідження – загальнофілософського, загальнонаукового, конкретно-наукового, рівня методик і технік дослідження, а також методологічної рефлексії (застосування дослідником способів наукового пізнання, в яких інтегруються всі джерела методологічного забезпечення), інші ж, зокрема, Л. Рибалко, методологічні засади розкривають не на підставі характеристики рівнів методології, бо вони часто переплітаються, а шляхом розкриття суті методологічних підходів.

Мета статті полягає в обґрунтуванні положень компетентнісного, особистісно-діяльнісного, суб'єктного, антропологічного, акмеологічного та ресурсного підходів (що становлять конкретно-науковий рівень методології) проблеми формування компетентності запобігання і подолання бар'єрів у майбутнього вчителя у процесі його професійної підготовки.

Особистісно-діяльнісний підхід. Підґрунтя особистісного підходу було закладено у дослідженнях особистості, що були проведені О. Леонтьєвим, К. Платоновим, Л. Божович, Г. Костюком, І. Коном, В. Давидовим, К. Абульхановою-Славською, І. Якиманською, І. Бехом, О. Пехотою та іншими.

Так, Л. Божович підкреслювала, що особистість і її розвиток доцільно розглядати як головний предмет психологічної науки. У зв'язку з цим, при спеціальному психологічному дослідженні особистості, потрібний “дійсно особистісний підхід”, якому притаманий розгляд кожної окремої психічної властивості в контексті особистості в цілому [1]. Згідно з цим положенням, вивчаючи ту або іншу сторону особистості, ті або інші її якості, слід намагатися розглядати їх у контексті загальної структури особистості й тієї функції, яку вони виконують у процесі взаємостосунків людини з навколишньою дійсністю.

Важливим є сформульоване Л. Божович положення, згідно з яким стверджується, що особистісний підхід дає змогу долати однобічність уявлення про те, що психіка людини розвивається тільки в міру засвоєння надбань людства. Особистість розвивається також і в процесі перетворення суб'єктом дійсності, що оточує її. Головна функція особистості, на думку Л. Божович, полягає в тому, що вона сприяє виникненню в людини стійкості й незалежності від безпосереднього впливу середовища, і при цьому робить її в певному сенсі творцем самої себе, і того світу, в якому вона живе [1, с. 141-142].

З наведених положень про особистісний підхід випливає висновок, що його реалізація має ґрунтуватися на науковому уявленні про особистість та її структуру, у контексті якої і стає можливий цілісний розгляд окремих психічних функцій, властивостей, психолого-педагогічних явищ, процесів.

В експериментальному педагогічному дослідженні виключно важливим є поєднання особистісного й діяльнісного підходів, оскільки саме в такий спосіб досягається необхідна цілісність у формуванні особистості. Розвиток особистості відбувається в діяльності. Він обумовлений тим, що, з одного боку, діяльність у будь-яких видах, формах безпосередньо та опосередковано впливає на зміни в структурі особистості, а з іншого, – особистість має право вибирати ті види і форми діяльності, до яких вона схильна та які задовольняють потреби особистісного розвитку.

Найбільш наукомістким у вирішенні проблем діяльності є внесок С. Рубінштейна і О. Леонтьєва. Так, С. Рубінштейн у 20-ті рр. сформулював “принцип самодіяльності”, у 30-40-і рр. – “принцип єдності свідомості і діяльності”. О. Леонтьєв же, розробляючи цю проблему з середини 30-х рр., використовував термін “діяльнісний принцип”, а в 70-ті рр. з'явилась назва “діяльнісний підхід”. Отже, діяльність виступає вирішальним фактором розвитку й реалізації особистості, одним з головних параметрів її структури.

Як зазначає О. Попова, діяльність є основою, засобом і вирішальною умовою розвитку особистості. З іншого, боку, ніяке педагогічне явище, чи є воно процесом, станом або властивістю особистості, що виявляється в діяльності, а тому і саму діяльність з її елементами – діями та вчинками, – не можна правильно розуміти без урахування їх особистісної обумовленості. Отже, обидва підходи, особистісний і діяльнісний є тісно пов'язаними і взаємообумовленими, тому у контексті нашого дослідження доцільно говорити про особистісно-діяльнісний підхід.

Реалізація особистісно-діяльнісного підходу в контексті нашого дослідження передбачає, що, з одного боку, – компетентність педагога у запобіганні і подоланні бар'єрів формується й функціонує у процесі цілеспрямованої зовнішньої і внутрішньої активності у діяльності, а з іншого, – саме в процесі власної діяльності та активності вчитель розвиває та удосконалює власну компетентність, створює нові способи діяльності, котрі є показниками володіння більш високим рівнем складників зазначеної компетентності.

Суб'єктний підхід. У прогресивних педагогічних системах минулого і сучасності ідеї суб'єктності, а точніше полісуб'єктності, реалізуються та описуються в термінах “активність”, “самостійність”, “ініціативність”, “творчість”. Ці проблеми вивчаються в межах психології і педагогіки творчості, в яких іде активний пошук шляхів формування творчої особистості, її спрямованості на віднаходження нового, нестандартного у всіх сферах діяльності людини, розвиток творчих можливостей за допомогою спеціальних технологій (Д. Богдаєнська, Н. Кічук, С. Львова, Б. Нікітін, О. Пехота, С. Сисоєва, Р. Шакуров, Т. Шамова та інші).

У руслі ідей суб'єктної педагогіки розробляються питання суб'єкта професійної праці в цілому і педагогічної

зокрема, причому, суб'єкт професійної праці розглядається не просто як її ідеальний образ, а й як постійний рух до цього образу. Проблема суб'єктності вчителя стає найважливішим методологічним положенням педагогічної теорії і практики, суть якого полягає у постійному саморозвитку і самовдосконаленні особистості педагога, їх принциповій незавершеності.

У межах дослідження важливим є визнання особистості майбутнього вчителя як суб'єкта педагогічної діяльності, з позиції якої він повноцінно буде реалізовувати творчий потенціал. Основою такої позиції є ідеї С. Рубінштейна про суб'єкт як центр організації буття й суб'єктності, яка виявляється через потребу й здатність людини себе вдосконалювати [6, с.376].

Цей принцип, сформульований у 20-30-ті рр. П. Блонським, С. Шацьким, Т. Маркар'яном, А. Макаренком, після тривалого періоду "заморожування" суб'єктної проблематики, активно розробляється з кінця 80-х рр. З цього періоду в дослідженні професійної праці вчителя визнаються і утверджуються індивідуально-творчий, полісуб'єктний підходи, що знайшли свою теоретико-практичну оформленість у працях Ю. Азарова, В. Загвязинського, І. Зязюна, В. Кан-Калика, Н. Кічук, А. Мудрика, М. Никандрова, І. Раченка, С. Сисоевої, Р. Скульського, В. Сластьоніна та інших. Це склало значну протипагу технократичним тенденціям у педагогіці, допомогло подолати механістичне, заформалізоване розуміння педагогічної діяльності, сприяло професійній рефлексії, стимулювало ціннісні-сміслові доміанти особистості як механізми професійно-педагогічної духовності, відповідальності, пробудило і закріпило інтерес до проблем педагогічної творчості. В умовах необхідності подолання традиційно сформованого масово-репродуктивного характеру професійної підготовки вчителя, виведення її на особистісний рівень нові концепції педагогічної освіти, побудовані на гуманістичній платформі, передбачають реалізацію індивідуально-творчого підходу, орієнтацію на неповторну індивідуальність кожного студента в змісті, технологіях підготовки вчителя (С. Белозерцев, І. Зязюн, М. Никандров, В. Сластьонін, Є. Шиянов та інші [7, с.38]).

З позиції суб'єкта педагогічної діяльності майбутній учитель має право на звернення до власного "Я", власну реалізацію особистісно-професійних здібностей, вибрати ті засоби, які потрібні йому для формування низки компетентностей в процесі фахової підготовки. Внутрішньою умовою його існування є розуміння, сприйняття себе як суб'єкта педагогічної діяльності, а зовнішньою – залучення до процесу педагогічної діяльності. Майбутнього вчителя можна визнати суб'єктом педагогічної діяльності тоді, коли він активно оволодіває різними способами розкриття внутрішнього потенціалу у діяльності. У межах цієї вимоги суб'єктом діяльності є нова, перетворена якість особистості, яка свідчить про повну перебудову всієї системи її психологічної організації, а не лише про реалізацію здібностей, мети відповідно до потреб.

Антропологічний підхід. Зміна орієнтації освіти з формування особистості на її розвиток і саморозвиток вимагає від педагогічної теорії та практики зосередження уваги на осмисленні природи людини, її внутрішнього світу, на закономірних зв'язках цього світу з усіма зовнішніми впливами, саме реалізації зазначених завдань сприяє використанню у педагогічній науці антропологічного підходу. С. Гончаренко [2] предмет педагогічної антропології визначає як систему поглядів, що ґрунтується на даних наук про людину. Слід наголосити й на тому, що питання педагогічної антропології взагалі та використання антропологічного підходу в галузі освіти зокрема плідно розроблялися в 20-ті рр. ХХ ст. в Україні в межах педології (М. Басов, В. Бехтерев, П. Блонський, Л. Виготський, П. Гальперін, А. Запорожець, Г. Костюк, М. Ланге, О. Леонтьєв, П. Лєсгафт, О. Лурія, А. Нечаєв, І. Павлов, І. Сеченов), які розробили новий підхід до вивчення дитини як цілісності й обґрунтували генетичний принцип, відповідно до якого розвитком дитини можна керувати, якщо педагог розуміє вихідні дані й тенденції цього розвитку. Педологи надавали великого значення вивченню соціального середовища, яке впливає не лише на психіку дитини, а й помітно позначається на антропоморфічних параметрах вікового розвитку.

У ХХ ст. відбувся справжній "бум" антропології у світі, вона проникла буквально в усі сфери природи, соціуму, історії, філософії тощо, де тільки присутня й з чим стикається людина. Як справедливо стверджують фахівці, вона вже перестала бути вузьким тематичним напрямом, вона вийшла за межі біологічної науки, нині являє собою особливу філософію, особливий погляд на світ, якому підлягає буквально все – від минулого до майбутнього. Сучасні американські вчені зазначають, що антропологія – це наука про всі умови, в яких існував, існує й буде існувати людський рід, вона заглядає в минуле й майбутнє, і одночасно розкриває таємниці сьогодення.

Аналіз антропологічних ідей дозволяє уточнити окремі положення стосовно формування компетентності педагога у запобіганні і подоланні бар'єрів та її компонентів:

➤ з антропологічної точки зору близькою до вивчення питань типології бар'єрів майбутнього вчителя у професійній діяльності, є концепція людської індивідуальності як "сукупності рис, що визначають самотність людини, її відмінність від інших людей; своєрідність психіки та особливості індивіда, його неповторність" [2, с.144]. По суті бар'єри відбивають індивідуальність людини, її зв'язки і стосунки з іншими; прийняття й неприйняття соціальних норм і цінностей, критичне ставлення до власних дій, поведінки, здійснення внутрішнього діалогу із самою собою;

➤ антропологічний метод самоспостереження є визначальним у процесі самопізнання й самореалізації особистості. Його специфіка полягає в тому, що, по-перше, його об'єктами є процеси самості, до яких приєднуються почуття й воля, по-друге, самоспостереження упереджує спостереження, по-третє, самоспостереження супроводжується рефлексією;

➤ педагогічна антропологія є багаторівневою системою, однією з підсистем якої є професійна антропологія, як прикладна галузь професійної підготовки, предметом якої є розвиток особистості майбутнього фахівця в процесі оволодіння ним інтегрованими знаннями про природу людини, а також уміннями реалізовувати власний потенціал у педагогічному процесі, створювати умови для саморозвитку. Тому для розкриття сутнісної специфіки педагогічної освіти загалом, та формування компетентності запобіганню і подоланню бар'єрів, зокрема, доцільним є збагачення циклу психолого-педагогічних дисциплін про антропологізм як концепцію, що визнає людину складною системою, що саморозвивається.

Компетентнісний підхід. Поняття компетентісно зорієнтованої освіти прийшло до нас із зарубіжних країн, де воно є широкоживаним і дослідженим. Власне поняття "компетентісна освіта" виникло в США в процесі вивчення досвіду роботи видатних учителів. Засноване на кращому практичному досвіді, воно стало результатом численних спроб проаналізувати його та підвести певну теоретичну, концептуальну основу. Наприкінці 80-х - початку 90-х років було здійснено спробу визначити компетентнісний підхід як такий, що орієнтує освіту на досягнення певного освітнього результату [5, с. 65-69].

Аналіз ідей компетентісної освіти дозволяє уточнити окремі положення стосовно досліджуваної теми:

➤ по-перше, сформована компетентність майбутнього вчителя доцільна для опису реального рівня професійної підготовки спеціаліста, якого вирізняє здатність з-поміж розмаїття рішень обирати найбільш оптимальне, аргументовано відкинути хибні рішення, піддати сумнівам ефективність;

➤ по-друге, зазначена компетентність передбачає постійне оновлення знань, володіння новою інформацією для

успішного вирішення професійних завдань у даний час і в даних умовах, тобто компетентність є здатністю до актуального виконання діяльності;

➤ по-третє, компетентність уключає в себе як змістовий (знання), так і процесуальний (уміння) компоненти. Це означає, що компетентна людина повинна не тільки розуміти суть проблеми, але й уміти практично її вирішувати. Компетентний спеціаліст у залежності від конкретних умов може застосувати певний метод вирішення проблеми;

➤ по-четверте, змістовими компонентами досліджуваної компетентності є мотиваційно-стимулюючий (готовність до прояву компетентності), когнітивний (володіння знаннями змісту компетентності), діяльнісно-практичний (досвід прояву компетентності в різноманітних стандартних та нестандартних ситуаціях) та саморегулюючий (емоційно-вольова регуляція процесу та результату прояву компетентності);

➤ по-п'яте, ця компетентність є показником, рівнем досягнення низки якостей, а саме: бар'єропревентивності, бар'єростійкості, бар'єротворчості.

Особливого значення для нашого дослідження набувають методологічні орієнтири **акмеологічного підходу**. Назва цієї галузі наукового знання походить від давньогрецького терміну "*akme*" – вершина, розквіт, вища точка розвитку, зрілість і "*logos*" – учіння про неї, а словосполучення "*en akmy einal*" – бути в акме, тобто в повному розквіті, на вищому ступені розвитку. Витоки акмеології започатковані російськими вченими Н. Кузьміною та А. Деркачом, питанням акмеології також присвячені праці В. Гладкової, В. Зазикіна, Л. Лаптевої, С. Пожарського, Л. Рибалко, Х. Шапаренко.

Як свідчить аналіз змісту словникових дефініцій, акме є багатомірною характеристикою стану дорослої людини, що пов'язана з досягненням найвищих показників в особистісно-соціальному розвитку, професійній діяльності, творчості. Отже, методологічна суть акмеологічного підходу полягає у вивченні "вершинних", ідеальних якостей як у системі життєдіяльності особистості в цілому, так і в сфері професії.

На нашу думку, проаналізовані концептуальні положення дозволяють стверджувати беззаперечно цінність акмеологічного підходу для нашого дослідження як з позиції його очевидної і безпосередньої близькості до основної проблематики загальної і педагогічної акмеології, так і з погляду змісту концептуальних ідей та методологічних орієнтирів, що дають змогу науково виважено підходити до вивчення проблем формування компетентностей педагога в системі його професійної підготовки, а саме:

➤ акмеологічна спрямованість професійної підготовки зорієнтована на професійні досягнення педагога, максимальне використання його особистісного і професійного потенціалу, що беззаперечно, вплине на формування його компетентності у запобіганні і подоланні бар'єрів професійної діяльності;

➤ сприяння суб'єкту у віднаходженні найбільш оптимального способу дії у конкретній професійній ситуації (запобігти або подолати, та яким саме способом) ґрунтується на здатності особистості до самореалізації, самостановлення, саморегуляції, самоорганізації, що є ключовими моментами акмеологічного підходу.

Ресурсний підхід. Російський учений О. Кондаков розглядає освіту як ресурс розвитку особистості, суспільства і держави, що втілюється у психолого-педагогічному проектуванні процесу освоєння людського досвіду як сукупності ресурсів освіти людини; у підтримці інноваційної діяльності в конкретних освітніх системах, інвестиціях у сфері освіти; у варіативності освітніх цінностей, цілей, змісту, форм і методів впливу на особистість, які можуть бути в певних умовах ресурсом індивіда, суспільства, держави [3, с.4].

У дослідженні підтримуємо думку В. Лозової, що зовнішні впливи на людину (засоби й умови оточуючого середовища, загальний досвід людства в усному й писемному вигляді, ЗМІ, віртуальна інформація, заохочення в діяльності, система управління тощо) доцільно розглядати як зовнішні ресурси, а "внутрішній капітал", "сутнісні сили людини", "людський ресурс" розкривати в поняттях "потенціал", "особистісний потенціал", "потенційні можливості", визначаючи їх як сукупність наявних індивідуальних можливостей (суб'єктивних сил, здібностей, підготовленості до тієї або іншої діяльності, спілкування тощо) [4, с.173]. Вчена ресурсний підхід у педагогічній науці визначає як сукупність технологій, способів, прийомів забезпечення, виявлення й використання ресурсів і розвитку потенціалів особистості з метою підвищення ефективності різних видів її діяльності, організації спілкування та стимулювання суб'єкта до самореалізації [4, с.180]. Аналіз ідей ресурсного підходу дозволяє уточнити окремі положення стосовно досліджуваної теми:

➤ перехід від можливості в реальність є прогресивної зміною, оскільки, розширюються можливості самореалізації, і людина може більш повно розкритися. Результатом розвитку особистості є певні новоутворення, що виникають у процесі самореалізації, останні доповнюють ресурси людини, змінюючи та удосконалюючи її;

➤ особистість не так часто і неповною мірою використовує власні потенційні можливості. З метою покращення стану справи необхідно створювати умови, які б позитивно впливали на розвиток ресурсів особистості, тобто мова йде про доцільність створення різного роду бар'єрів (оптимальної складності, що, за умови їх подолання, забезпечать розвиток особистості);

➤ розкриття й використання ресурсного потенціалу майбутнього вчителя сприяють удосконаленню його бар'єрної компетентності. Це можна пояснити тим, що в процесі нарощування потенціалу людина збагачується новими сенсами, цінностями, змінюється система потреб, а в процесі реалізації трансформованих сутнісних сил розширюються можливості виявити, виразити власні новоутворення, які пов'язані з розвитком здібностей, нахилів тощо. Інтеріоризуючи педагогічний досвід, майбутній учитель поповнює власні ресурси, створює педагогічний потенціал. Удосконалення й реалізація педагогічного потенціалу підштовхують майбутнього вчителя до руху вперед, до досконалості.

Висновки. Не зважаючи на те, що кожен із представлених підходів розкриває сутнісні характеристики явищ, дослідження ж компетентності майбутнього вчителя запобіганя і подолання бар'єрів у професійній діяльності не може обмежуватися якимось одним з них. Тільки комплексне поєднання проаналізованих концептуальних підходів створює передумови для глибинного розуміння і осягнення суті цього феномену та ефективного обґрунтування науково-методичних засад його формування у студентів ВНЗ педагогічного профілю як стратегічного напрямку їхньої підготовки.

Резюме. Стаття присвячена конкретно-науковому рівню методологічних підходів до розкриття проблеми формування у майбутнього вчителя компетентності запобіганя і подолання бар'єрів. Автор обґрунтовує положення компетентнісного, особистісно-діяльнісного, суб'єктного, антропологічного, акмеологічного та ресурсного підходів. У статті доведено, що дослідження компетентності запобіганя і подолання бар'єрів у професійній діяльності майбутнього вчителя не може обмежуватися якимось одним підходом. Автор стверджує, що комплексне поєднання проаналізованих підходів створює передумови для розуміння суті цього феномену. Комплексне обґрунтування методологічних підходів забезпечує науково-методичні засади формування компетентності запобіганя і подолання бар'єрів у студентів ВНЗ педагогічного профілю. **Ключові слова:** методологія, дослідження, компетентність, бар'єр, майбутній учитель.

Резюме. Статья освещает конкретно-научный уровень методологических подходов к изучению проблемы формирования у будущего учителя компетентности предотвращения и преодоления барьеров. Автор обосновывает

положение компетентностного, личностно-деятельностного, субъектного, антропологического, акмеологического и ресурсного подходов. В статье доказано, что исследования компетентности предотвращения и преодоления барьеров в профессиональной деятельности учителя не может ограничиваться каким-то одним подходом. Автор утверждает, что комплексное сочетание проанализированных подходов создает предпосылки для понимания сути этого феномена. Комплексное обоснование методологических подходов обеспечивает научно-методические основы формирования компетентности предотвращения и преодоления барьеров у студентов педагогических высших учебных заведений.

Ключевые слова: методология, исследование, компетентность, барьер, будущий учитель.

Summary. The article is devoted to specifically scientific level of methodological approaches to the problem of forming future teachers' competence of preventing and overcoming barriers. The author describes the ideas of competence, personality and activity, subjective, anthropological, akmeologic and resource approaches. It is proved that the research of a problem of future teacher's competence formation in prevention and overcoming barriers cannot be limited only by one approach. The author underlines that a complex combination of analyzed approaches creates backgrounds for understanding this phenomenon. The complex study of approaches provides scientific and methodological principles of future teacher's competence formation in prevention and overcoming barriers in higher educational pedagogical establishments. **Keywords:** methodology, research, competence, barrier, future teacher.

Література

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л.И. Божович. – М.: Просвещение, 1968. – 422 с.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 373 с.
3. Кондаков А.М. Образование как ресурс развития личности, общества и государства: дис. ... д. пед. наук : спец. 13.00.01. – общая педагогика, история педагогики и образования / Александр Михайлович Кондаков. – М. – 2005. – 322 с.
4. Наукові підходи до педагогічних досліджень: колективна монографія. / За заг. ред. д. пед. наук, професора, чл-кор. НАПН України В.І. Лозової. – Харків: Вид-во Віровець А.П. «Апостроф», 2012. – 348с.
5. Пометун О. Компетентнісний підхід – найважливіший орієнтир сучасної освіти / О. Пометун // Рідна школа. – 2005. – №1. – С. 65-69.
6. Рибалко Л.С. Акмеологічні засади професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя: дис. ... д. пед. наук: спец. 13.00.04. – теорія та методика професійної освіти / Людмила Сергіївна Рибалко. – Х., 2008. – 457с.
7. Формирование профессиональной культуры учителя: учеб. пособие / Под ред. В.А.Сластенина. – М.: Прометей, 1993. – 178 с.

Подано до редакції 16.05.2012